

ДЕМОГРАФІЧНИЙ АКТУАЛ РЕЛІГІЙНОЇ ГРОМАДИ (СПРОБА МЕТОДИКИ ОЦІНКИ)

На сьогодні проблема релігійного визначення громадян та обрахунку величини існуючих в Україні конфесій набуває все більшого значення з огляду на такі останні події як отримання Томосу і створення Помісної церкви. За останні кілька років церковне питання вийшло на серйозний політичний рівень. В наслідок цього значною мірою активізувались церковні процеси і обрахунок величин конфесій на сучасному перехідному етапі набув особливого значення.

Важливими поняттями для розуміння демографічного виміру релігійної громади є її потенціал і актуал. Під першим ми розуміємо власне кількість прихожан з їх статевовіковими характеристиками, що потенційно можуть бути залученими до богослужінь чи інших релігійних практик за певний проміжок часу у визначеній кількості храмів (приходів). Якщо говорити про православні конфесії, то, фактично, потенціал (максимальна кількість прихильників) храму реалізовується, на нашу думку, лише на два великих православних свята – Різдво і Великдень. Натомість демографічний актуал (ядро приходу, постійні відвідувачі) певного православного приходу показує фактичну кількість вірян, що відвідує богослужіння за тих самих умов, а отже відображає й реальну релігійну поведінку населення.

На сьогодні існує декілька підходів до обрахунку демографічного актуалу. Відповідно до специфіки дослідження, ми умовно поділили їх на чотири групи: статистичний (Костащук І.), польовий соціологічний (Митрохін М. та Сибирева О.), класичне соціологічне дослідження релігійних ідентичностей (Український центр економічних та політичних досліджень ім. О. Разумкова) та піковий підрахунок чисельності вірян, що проводиться органами внутрішніх справ [1, 4-5, 9-10].

Митрохін М. та Сибирева О. займались розробкою методики оцінки чисельності православних віруючих, що базувалась на поєднанні експертного опитування з польовим підрахунком прихожан [1]. Основний обсяг відомостей про кількість православних віруючих, які отримали вчені, складають дві групи

даних: власні підрахунки чисельності вірян під час служб й інформація, надана священиками. Далеко не у всіх храмах, де побували Митрохін М. та Сибирева О., їм вдалося застати службу. Наприклад, в сільських храмах протягом робочого тижня, якщо на цей час не випадає велике церковне свято, служб немає зовсім. У цих випадках інформація священика про кількість прихожан, отримана під час інтерв'ю, є єдиним джерелом. До переваг методики можна віднести те, що безпосередні візити до храмів дають біль-менш об'єктивну інформацію про ситуацію з кількістю прихожан, з іншого боку дані, отримані від священиків, не завжди можуть відповідати дійсності.

Костащук І. розробляв методику суспільно-географічного дослідження конфесійного простору [4, 5]. Вчений вимірював величину конфесій за кількістю зареєстрованих релігійних організацій в областях України. Для такого аналізу достатньо лише статистичних даних по досліджуваних територіях. Цей підхід передбачає роботу з великим масивом даних і дає можливість вивчати демографічний актуал на регіональному чи національному рівнях. З іншого боку він не дає змогу побачити реальну ситуацію, адже дуже часто виявляється, що більшість релігійних організацій, які можна знайти в статистичних списках, зареєстровані в приватних квартирах, де ніяких богослужінь не проводиться і ніколи не проводилось. Тобто такі утворення існують лише формально, що неодноразово підтверджувалось польовими виходами. Проте при роботі з великими масивами даних такі «пусті» приходи децюнівелюються за рахунок великої кількості даних.

Український центр економічних та політичних досліджень ім. О. Разумкова періодично займається вивченням особливостей релігійного і церковно-релігійного самовизначення українських громадян [10]. В цьому випадку обрахування величини конфесій, тобто кількості прихожан, а на їх основі відповідно рівня релігійності українського суспільства проводиться шляхом анкетування населення, що покликане встановити релігійну ідентичність кожного опитаного громадянина. Така методика теж не є вичерпною, адже викликає багато питань, зокрема: «Що означає бути віруючим?», «За якими критеріями людину можна віднести до групи віруючих

або невіруючих?» тощо. Все це дуже суб'єктивно, адже можна ідентифікувати себе як, наприклад, прихожанин Української православної церкви, але не брати жодної участі у житті цієї громади, не ходити до церкви, не долучатись до таїнств тощо. Інший випадок коли особа може зазначити, що вона, наприклад, прихожанка Української православної церкви Київського патріархату, бо ж насправді не розуміється на тому до якого патріархату належить церква, прихожанкою якої вона є[2]. Тож коли ми опираємось на дані лише соціологічних опитувань ми вимірюємо не величину конфесій, не кількість прихожан, а специфіку релігійної ідентичності громадян.

Підрахунком кількості вірян займаються також й органи внутрішніх справ. Специфіка підходу полягає у тому, що обрахунок чисельності прихожан здійснюється лише під час богослужінь, приурочених до найбільших православних свят (Різдва Христового та Вознесіння Христового).

Метою нашої статті є розроблення власного підходу до обчислення демографічного актуалу православної церкви з використанням методів екзит-полу та спостереження. Відповідно до мети нашими завданнями були аналіз існуючих методик та розробка власного підходу до обрахунку чисельності прихожан.

Зважаючи на попередній досвід вчених щодо обчислення кількості прихожан та проаналізовану літературу дослідницькою групою було запропоновано підхід, що реалізується в декілька етапів. В описі ми говоримо лише про території підпорядковані Херсонському міськвиконкому, але ця методика може бути застосована до дослідження величини конфесій на різних територіях.

Першим дослідженням проекту стало картографування православних конфесій на території Херсону.

1 етап – підготовчий. В цей час вивчаються статистичні джерела, веб-сайти конфесійних громад та складається список приходів різних конфесій (нами були відібрані церкви УПЦ МП та УПЦ КП) та їх фактичних адрес, що знаходяться на території Херсонської міської ради. Утворення ініціативної групи, що буде власне проводити польові спостереження.

2 етап – первинний польовий. Під час нього учасники дослідницької групи в польовому режимі перевіряють факт наявності храмів за зареєстрованими адресами, опитують свідків (сусідів), визначають статус церкви: діюча/недіюча, з'ясовують режим роботи та доступність, а також підбирають місце для майбутнього спостереження. Враховуючи всі ці особливості розробляється бланк для фіксування даних про кількість прихожан у храмах (рис.1.).

Назва, конфесійна приналежність та адреса храму									
Прихожани									
Часовий інтервал	стать	вік (роки)				з них транзитні	Разом (осіб)		Разом
		0-14	15-35	36-59	60+		жінки	чоловіки	
8:00 - 8:15	ж	0	1	1	2	0	4	4	8
	ч	0	0	2	2	0			
8:16 - 8:30	ж	0	0	2	0	0	2	3	5
	ч	0	0	1	2	1			
8:31 - 8:45	ж	1	3	9	9	3	22	1	23
	ч	0	0	1	0	4			
8:46- 9:00	ж	1	2	9	12	0	24	10	34
	ч	2	2	5	1	0			
9:01 - 9:15	ж	7	5	9	13	0	34	8	42
	ч	1	2	3	2	0			
9:16 - 9:30	ж	2	2	10	3	0	17	12	29
	ч	5	3	4	0	0			
9:31 - 9:45	ж	2	5	2	1	0	10	10	20
	ч	3	5	2	0	0			
9:46 - 10:00	ж	1	1	2	7	0	11	4	15
	ч	1	0	2	1	0			
10:01 - 10:15	ж	1	1	2	4	0	8	1	9
	ч	0	1	0	0	0			
10:16 - 10:30	ж	0	2	3	5	0	10	3	13
	ч	0	2	0	1	0			
10:31 - 10:45	ж	0	1	7	5	0	13	1	14
	ч	0	0	1	0	0			
10:46 - 11:00	ж	0	0	2	3	0	5	0	5
	ч	0	0	0	0	0			
Всього		27	38	79	73	8	160	57	217

Рис. 1. Приклад заповненого бланку спостереження відвідування православного храму

Для отримання більш повної картини щодо реальної конфесійної конфігурації ми вирішили фіксувати демографічні характеристики (вік і стать)

осіб, що заходять до храму кожні 15 хвилин протягом 3 годин богослужіння з 8:00 до 11:00. Такий часовий проміжок був обраний з огляду на тривалість літургії у пересічну неділю (на яку не припадають великі православні свята), режим роботи храмів, а також схожість релігійного обряду в церквах Київського та Московського патріархатів [3]. Поділ на 12 періодів по 15 хвилин кожен дозволяє простежити часову диференціацію, з'ясувати чи є відмінності по патріархатам і які особливості цих відмін.

Також вірян було поділено за віком. Зараз у світі найчастіше застосовується поділ населення на три вікові групи: до 14 р.– діти і юнаки; 15-59 рр.– молодь і дорослі; більше 60 р. – люди похилого віку. Ми вирішили ще розбити найбільшу групу на дві: 15-35 рр. – молодь, 36-59 рр.– дорослі люди. Такий поділ дозволяє простежити відмінності у віковій структурі прихожан різних патріархатів, але може мати свої неточності, адже в полі не завжди легко відрізнити жінку 35 років від жінки 37 років чи п'ятдесятирічного чоловіка від шістдесятирічного.

Введений розподіл прихожан на чоловіків і жінок дозволяє виявити присутність чи відсутність гендерних відмінностей вірян Київського і Московського патріархатів.

Проте не всі прихожани відстоюють богослужіння від початку і до його завершення, трапляються випадки, коли люди «забігають» до храму лише на пару хвилин. Тих осіб, що перебувають в церкві до 10 хвилин ми вважаємо транзитними і заносимо дані про них до відповідної колонки бланку (рис.1.).

3 етап – власне польовий. Це найбільш тривалий і найскладніший етап. Під час нього обираються неділі, на які не припадає великих релігійних свят. Саме на таких буденних літургіях буде проявлятися демографічний актуал приходів, в той час як на богослужіннях, приурочених до великих свят буде проявлятися демографічний потенціал. Займаючи визначену точку спостереження, що знаходиться на подвір'ї храму недалеко від входу, члени дослідницької групи намагаються фіксувати всіх прихожан відповідно до часових проміжків. Крім того вони фіксують все, що привертає їх увагу: о котрій годині пролунали дзвони, скільки разів дзвонили, що відбувалось на

подвір'ї – будь-які особливості. Всі отримані дані заносяться до аналогічного електронного бланку, з яких формується загальна база даних.

4 етап – аналітичний. Під час нього проводиться обробка зібраних даних та представлення їх в узагальненому вигляді. Це етап камеральної обробки: складання графіків, схем, виявлення залежностей, опис результатів, укладання картосхем, що відображають територіальну специфіку величини досліджуваних конфесій тощо.

Отже, на сьогодні у науковій спільноті існує декілька підходів до обрахунку демографічного актуалу. Проаналізувавши специфіку їхнього дослідження, ми умовно поділили їх на чотири групи: статистичний (Костащук І.), польовий соціологічний (Митрохін М. та Сибирева О.), класичне соціологічне дослідження релігійних ідентичностей (Український центр економічних та політичних досліджень ім. Разумкова О.) та піковий підрахунок чисельності вірян (Органи внутрішніх справ). На їх основі ми розробили власний підхід до обчислення демографічного актуалу православної церкви з використанням методів екзит-полу та спостереження. Обрахування кількості прихожан за такою методикою дає змогу отримати максимальну кількість даних про приходи без встановлення безпосереднього контакту з представниками цих релігійних общин, що в свою чергу підвищує рівень об'єктивності отриманих даних. Розроблений польовий бланк допомагає отримувати інформацію про динаміку прихожан під час богослужінь їх вік і стать, а також кількість транзитних осіб. Це дає можливість не лише обчислювати демографічний актуал, а й встановлювати особливості функціонування храмів різних патріархатів. Можливе також повторне дослідження через визначений проміжок часу, що допоможе прослідкувати динаміку зміни кількості прихожан в часі.

Література:

1. "Не бойся, малое стадо!". Об оценке численности православных верующих на материале полевых исследований в Рязанской области [Електроний ресурс] // Неприкосновенный запас. – 2007. – Режим доступу:

http://magazines.russ.ru/nz/2007/1/mi24.html?fbclid=IwAR30zAQUfFaUNm3JFU17uz_8-PEqWosVClihseiMWh89DQyfU8w6w17CrBw.

2. Гоманюк М. А. Інтерв'юер у масовому опитуванні. Кишеньковий навчально-методичний посібник / Микола Анатолійович Гоманюк. – Херсон: Гілея, 2013. – 84 с.

3. Закон Божий: Підручник для сім'ї та школи / Протоієрей Серафим Слобідський. — К.: Видавничий відділ УПЦ КП, 2005. — 655 с.

4. Костащук І. Конфесійний простір Тернопільської області: суспільно-географічні аспекти. Наукові записки ТНПУ ім. В. Гнатюка. Серія географія. - Тернопіль: СМП «Тап». - № 2 (вип. 43). – 2017. - 210 с. - С. 51-60.

5. Костащук І. Суспільно-географічне дослідження конфесійного простору Хмельницької області / І. Костащук, В. Вацеба, В. Білоус. // Наукові записки. – 2018. – №1. – С. 88–96.

6. Мезенцев К. Методи дослідження географії релігії: доцільність використання, систематизація, потенціал картографічного та центрографічного методів / К. Мезенцев, Ю. Когатько // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2009. – Вип. 56. – С. 30 – 36.

7. Мезенцев К.В, Мезенцева Н.І. Публічні простори Києва: забезпеченість населення та сучасна трансформація // Часопис соціально-економічної географії: Міжрегіональний збірник наукових праць — Х., 2011. — Випуск 11(2). С.39-47.

8. Мезенцев К.В. Тренди розвитку міських поселень в Україні: стійкі та вразливі міста / К.В. Мезенцев // Вісник КНУ. Географія. – К., 2013. – Вип. 1(61). – С. 31-36.

9. Мельничук А. Л. Особливості прояву місцевого самоусвідомлення в місті Запоріжжя: географічне дослідження // А. Л. Мельничук, М.О. Растворова. Вчені записки Таврійського національного університету ім. В. Вернадського. Серія: Географія - 2011. – Т. 24 (63) № 2 Частина 3. – с. 163 – 166.

10. Особливості релігійного і церковно-релігійного самовизначення українських громадян: тенденції 2010-2018рр. (інформаційні матеріали) – Київ, 2018. – 78 с.

11. Melnychuk, A., Gnatiuk, O., Rastvorova, M. (2014): Use of territorial identity markers in geographical researches. Scientific Annals of “Alexandru Ioan Cuza” University of Iasi – Geography Series 60(1), 157–184.